

Két apró adalék a szelkup birtokos szerkezetéhez¹

The present paper is a brief discussion of the Selkup predicative and attributive possessive constructions and their morphological structure. It also touches on the non-attributive possessive pronouns of other Uralic languages and the putative Russian and Latvian contact phenomena displayed in their predicative possessive constructions.

KEYWORDS: Selkup, Finno-Ugric, Russian, Latvian, predicative and attributive possessive construction, pronoun, postposition
KULCSSZAVAK: szelkup, finnugor, orosz, lett, predikatív és jelzői birtokos szerkezet, névmás, névutó

0. Jó harminc évvel ezelőtt foglalkozott Janurik Tamás a birtoklás szelkup nyelvi kifejezésének egy részletkérdésével (Janurik 1975–1976). Mivel érdeklődésem az uráli birtoklásra terelődött, Janurik tanulmánya is tájékozódási pontul szolgál nekem a hatalmas szakirodalomban, ezért is foglalkozom most a benne előadottakkal. A szerző a középső-obinak nevezett szelkup nyelvjárásokból gyűjtött szövegeket felhasználva és oroszországi kutatók tanulmányaira támaszkodva vizsgálta meg a szelkup személyes névmások birtokos névmási használatát. E szövevényes kérdéskör tanulmányozásának melléktermékeként fűzök két megjegyzést a Janurik figyelemfelkeltő cikkében közöltekhöz (mindkét kommentáromat jubilánsunk említett tanulmányából vett idézettel indítom).

1. Az A. I. Kuz'mina által lejegyzett nyelvi anyagban „a birtokos névmási helyzetben álló személyes névmások között, a morfológiailag a *tazi* alakokkal azonos *ман, тан, табын*² stb. névmásformák mellett *маннани, таннани, табыннани* stb. (= a személyes névmás genitivusi alakja + *нан* locativusrag + *и* melléknévképző szerkezetű) alakulatok is találhatók. E nyelvi jelenségre a szelkup nyelv kutatói közül eddig még senki nem figyelt fel. [Bekezdés] A kétféle birtokos névmási képződmény közül nyilvánvalóan az egyszerűbb szerkezetű *ман, тан, табын* stb. alakok az eredetibbek. A *маннани, таннани, табыннани* stb. formák kialakulásához ugyanis előzetesen

¹ E tanulmány eredetileg Janurik Tamás kollégám 70. születésnapjára (2008. augusztus 20.) íródott.

² E genitivusi formák jelentése 'мой, твой, его/ее'.

a *маннан*, *таннан*, *табыннан* stb. alakú,³ eredetileg locativusi-ablativusi értékű határozói funkciót betöltő formációk olyan funkcióátértékelődésére volt szükség, melynek során e határozóragos névmások szórendi elhelyezkedésük, illetőleg a mondat logikai, szemantikai s ezzel együtt hangsúlyozási viszonyainak eltolódása folytán potenciálisan kettős értékűvé váltak: mondatbeli funkciójukat illetően egyaránt betölthették az állítmányhoz kapcsolódó határozói, illetve más (az állítmánynak alárendelt) mondatrészhöz kapcsolódó birtokos jelzői alárendelt tag szerepét. A *-нан* esetraggal ellátott, de jelzőként ragtalan melléknév helyén álló névmások a nyelvi tartalom és forma ellentétének feloldására – a hasonló helyzetekben a szölkupban gyakran használt *-u* melléknévképző segítségével – szófajilag is (birtokos névmási) melléknévvé alakultak. A vizsgált nyelvi anyagban az átértékelődés e diakron nyelvi folyamatának egyes állomásait reprezentáló formák és funkciók szimultán jelenségeként, együttélésükben mutathatók ki” (Janurik 1975–1976: 191–192), pl. *ман и:w* ’мой сын’, *тан а’рака-л* ’твой дом’, *табын ко’нärга* ’его овечка’, *маннани ко’нärга-w* ’моя овечка’, *таннани ко’нärга-l* ’твоя овечка’, *табыннани ко’нärга* ’его овечка’ (Kuz’mina 1973: 54, 55). „Имеет место использования местоимений *таппа•ни*, *таппа•ни* в качестве самостоятельных притяжательных местоимений вне посессивной конструкции. Таким образом, местоименные формы на *-nani* следует рассматривать в качестве инноваций притяжательных местоимений для 1-го и 2-го л. ед. ч., образовавшихся путем переосмысления показателя *-nan* из локативного в посессивный с добавлением к нему адъективного форманта *-i < *-ij*”, *таппа•ни* *ит надäгу кiга* ’мой сын жениться хочет’ (Kim 1990: 100), *маннани у’доу* ’моя рука’, *таннани комдел* ’твои деньги’ (Kuz’mina 1988: 55).

A *таппан* ~ *тапан*, *таппан* ~ *тапан*, *табыннан* ~ *табынан* stb., vagyis a *nan* elemű alakok⁴ a habitív szerkezetben is használatosak, vö. pl. *тапан тiлsem еja*, *а тапан еja тiлsel таηβa* ’у меня ружье-мое есть, а у тебя есть ружье-твое или нет?’, *ерага-нан jezan it* ’у старика был сын-его’ (Kim 1981: 93), még vö. *неñandj-nan idj tömmand* ’сын твоей сестры пришёл’ (Kim 1990: 102). Ez a szelkup *nan* szamojéd **nä-* névutótövet tartalmazza (Janhunen 1977: 99, vö. továbbá Honti 2003: 172–173).

Míg délen a genitivusragos főnév vagy személyes névmás birtokos jelzőként *-nan* hangalakú locativusi névutóval egészül ki, északon *miqit*, *miğin* névutó használatos a habitív szerkezetben, pl. *iman miğin iratj cäηηimpa* ’у женщины мужа-ее не было’ (Kim 1981: 93), ehhez vö. *ätäl man-miqäk eηa* ’dein Rentier ist bei mir’ (Erdélyi 1969: 30), *kuššal’ tetrad’ teḡinmiqit qala?* ’wie viel Hefte blieben bei ihm?’ (Erdélyi 1969: 263). Ez utóbbi valószínűleg a *mi* ’etwas; Sache’ (Erdélyi 1969: 139, Donner et al. 2004: 103–104) névutói származéka. N. Sebestyén szerint a szelkupban egy *magan*, *magand* stb. hangalakú, dativusi névutó is van, amely alternatív módon lehet a birtokos jelölője, pl. *kwälek soma porgot eηa* ’der Jurak hat ein gutes Kleid (des Juraken

³ Morfémahatáron az *-nn-* szekvencia meg is rövidülhet, pl. *man ’en’ + nan > manan*; *tan te’ + nan > tanan*; *tebän ’ö’ + nan > tebānan* (Kim 1981: 92–93).

⁴ Ezen alakok a személyes névmások genitivusából és a raggá alakuló névmási elemekből állnak.

gutes Kleid ist vorhanden), *tat kai pitäl ēḡa?* 'hast du ein Beil?', *mat pitäp täḡa* 'ich habe kein Beil' ~ *kwälek magan porgot ēḡa* 'beim Juraken ist sein gutes Kleid, dem Juraken ist sein gutes Kleid eigen', *tat magand kai pitäl ēḡa?* 'welches dein Beil ist bei dir?', *mat magan piäp täḡa* 'ich habe kein Beil' (N. Sebestyén 1957: 54–55). N. Sebestyén (1957: 54) nem talált még utalást sem ennek a névutónak a mibenlétére sem a nyelvtanokban, sem a szövegekben. Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy a sokféle nyelvjárásban ugyanazon szónak a magánhangzó-elemei eléggé különbözők lehetnek. Azt hiszem, ez is a *mī* 'etwas; Sache' (Erdélyi 1969: 139; Donner et al. 2004: 103–104) névutói származéka.

1.1. Becker (1995: 79) szerint a szelkupban személyes névmási birtokos jelző esetén rendszerint el van látva birtokos személyjellel a birtokszó, azonban az utóbbi időben egyre gyakoribbak e szerkezetekben a személyjel nélküli birtokosok, „Скорее всего они возникают под влиянием русского языка и проникают в первую очередь в язык более молодого поколения селькупов” (Becker 1995: 79). Ez azonban nem feltétlenül lehet így, ugyanis a finnségi nyelvekben is általánosnak mondható a birtokos személyjelek visszaszorulása (l. a 2. ponthoz fűzött megjegyzésemet). A vótban, amely az észthez hasonlóan elvesztette a birtokos személyjeleket, a birtokos jelzős szerkezetekben személyes névmási birtokos esetén egyedül a genitivusragos névmás jelöli a birtokost, pl. *minü ri•hē me•ni* 'minun tupaani meni' (Szabó 1962: 111), sőt „Néha a személyes névmás adessivusa tölt be hasonló funkciót, pl. *m i • л л ä i • s ä to • л к u i t t i* 'mein [mir der] Vater hat erzählt [gesprochen, geplaudert]' (i. h.)”; ez hasonló a szelk. *м а н а н п е р з ' е у з ' у з ы н г* 'у меня живот болит [nálam hasam fáj]' (Janurik 1975–1976: 198) szerkezetéhez (amely az oroszban általános, l. Levine 1984), a különbség csak annyi, hogy a vótban esetragos névmás, míg a szelkupban raggá válóban lévő névutó látja el ugyanazon funkciót. E szerkezetekben az esetragos és névutós névszók birtokos jelzői funkciót látnak el.

Hasonló alakulatok vannak az osztjákban is, pl. DN *m ä n ä k ě n č ä w e y ə ḡ* '(er ist) hurtiger als ich' (Karjalainen–Vértes 1964: 10), Kr *m ä n n ä k ě n č ä j e m w e y ə ḡ* '(er ist) stärker als ich' (i. m. 76).⁵ Az idézett DN és Kr nyelvjárási szerkezeteknek mind délen, mind keleten van olyan változatuk, amelyben a személyes névmás nominativusban áll, a névutó pedig birtokos személyjelet tartalmaz, vö. *C mä k ě n č ä j e m e n ə* 'er ist größer als ich' (Karjalainen–Vértes 1964: 49), Trj [*m ä*] *л ö к к и н т ä y ə л с ö р т ö ḡ ä r* '(ich bin) um eine Spanne größer als er' (i. m. 242). – Ezen adatok ismeretében egyébként az osztj. Vj *m ä w ä y a m ě n t i m* 'ich habe kein Geld (о: én pénzem nincs)' (Karjalainen–Vértes 1964: 163) ugyanilyen jelentésű, szintén habitív funkciójú *m ě n n ə w ä y ě n t i m* 'id. (tkp.: rajtam pénz nincs)' (i. h.) megfelelőjét tekinthetjük birtokos jelzős szerkezetnek is.

1.2. A szelkup személyes névmás és helyviszonyt jelölő névutómelléknév birtokos névmási funkciójú együttese (*маннани ко'нärга-w* 'моя овечка', *таннани ко'нärга-l* 'твоя овечка', *табыннани ко'нärга* 'его овечка'; Kuz'mina 1973: 54,

⁵ A DN *mänə* alak **männə* formára megy vissza, vö. Kr *männə*.

55) arra késztet, hogy szóljak az uráli birtokos névmások kérdéséről is. Valamikor Majtinskaja taglalta a kérdést, vajon rendelkeznek-e a finnugor nyelvek birtokos névmással. Válasza igenlő volt, szerinte több nyelvben is található ilyenek. Ismervük, hogy van esetragozásuk, s két típusuk van: a) önállóan (főnevesítve) és b) nem önállóan (jelzőként) használatosak (Majtinskaja 1970: 274).⁶

Az előbbi csoportba tartozik a Majtinskaja említette mordvin *Е монсесъ* 'der meinigé', *монсесенть* 'in dem meinigen', *монсентень* 'dem meinigen' stb. és a magyar *enyém*, *enyémben*, *enyémnek* stb. (uo.). A voltaképpeni mordvin birtokos névmás valójában a személyes névmás genitivusi alakja (Evsev'ev 1963: 161), mint a finnugori nyelvekben (vö. pl. fi. *m[in]un kirja[ni]* ~ *kirja on m[in]un*). A Majtinskaja által idézett alakok „a személyes névmások nyomatékos formáinak determinatív ragozású alakjai (jelentésük: 'az enyém', 'a tied' stb.)” (Keresztes 1990: 63; még vö. Evsev'ev 1963: 162, Cygankin 1980: 267–268).

Ehhez hozzáfűzhetem, hogy a cseremiszből is van ilyen, vö. „Külön birtokos névmás nincs a cseremiszből. A személynévmások genitivusa pótolja, mely jelzőül is, főnévileg is állhat... A főnévileg álló személynévmás genitivusa ragozható is”, pl. *та́нәнат* 'enyémet', *та́нәнат* 'tiédet' (Beke 1911: 264), *та́нәнаш* 'в мою [тарелку]' (Ivanov–Tužarov 1970: 104); szerintem ez mégiscsak birtokos névmás, akárcsak a m. *enyém* stb., csak éppen szintén nem jelzői funkcióban használatos. Veenker (1993) megvizsgálta e cseremiszi jelenséget. Rámutatott, hogy az 1775-ös grammatikában és egy 1956-os cseremiszi-rosz szótárban is vannak birtokos névmások (Veenker 1993: 284–285). Ezek ugyanúgy vannak felépítve, mint a Beke idézte accusativusi formák. Egy lényeges különbséget látok a két forrás (Sebeok–Raun 1956: 52–53 és Serebrennikov 1956: 821) adatai közt, mégpedig azt, hogy a régi leírásban a birtokos névmásnak volt genitivusi alakja is: *мíниниынъ*, vö. *мíнинь* (Nom.), vagyis a genitivusrag meg volt kettőzve.⁷ Hogy Veenker ezeket – szerintem megalapozatlanul – nem tekintette birtokos névmásnak, világosan mutatja dolgozatának zárómondata: „In dem »Marisjko-russkij slovar / Marla-rušla muter« von 1991 befindet sich im Anhang ebenfalls ein grammatischer Abriß wie 35 Jahre zuvor, zu meiner Überraschung oder Zufriedenheit ist das m. E. obskure Flexionsparadigma der sog. Possessivpronomina ersatzlos geschwunden” (Veenker 1993: 287). Bereczki viszont a személyes névmások genitivusi alakjával kapcsolatban egyértelműen birtokos személyes névmásokról és azok használatának történeti magyarázatáról szól: „Birtokos személyes névmások használata birtokos személyjelek helyett [Bekezdés] A cseremiszből a

⁶ A kiemelő szerepkörű birtokos személyjeles visszaható névmások ilyen funkciójára (pl. m. *magamé*, *magamét*, *magaméval*) nem fordítok figyelmet.

⁷ Meg kell jegyezni, hogy nincs abban semmi különös, hogy a birtokos névmásnak, amely valójában a személyes névmás genitivusragos alakja, feljegyezték genitivusragos alakját is, ti. minden névszó genitivusragos alakjához csatlakozhatnak esetragok „bizonyos feltételek mellett” („в определенных условиях”), pl. *Kön fetradžšte tzye vozzmo?* – *Gluškov-zn-zšto* 'В чьей тетради так написано? – В тетради Глушкова' (Galkin 1954: 116–117). A magyar ezt szinte pontosan ugyanígy fejezi ki: *Gluškov-é-ban*.

PxSgl és PxSg2 birtokos névmásokkal is kifejezhető, pl. *mâjân šeryaş* 'az én gyűrűm', *tâjân šeryaş* 'a te gyűrűd'. Ugyanez a helyzet a megfelelő többes számú személyekben is, pl. *memnan šeryaş* 'a mi gyűrűnk', *tendan šeryaş* 'a ti gyűrűtök'. [Bekezdés] Felmerülhetne, hogy ezek az analitikus alakok orosz hatásra alakultak ki, de az a tény, hogy a Sg és a Pl3-ban nem lehetséges az analitikus forma, egyértelműen török hatásra utal. A török nyelvekben ugyanis pontosan az a helyzet, mint a cseremiszbén, pl. csuv. *manân kaneke* 'az én könyvem' (*kaneke* 'könyv'), *pirân jal* 'a mi falunk' (*jal* 'falu'); tat. *baznəñ šähär* 'a mi városunk', *səznəñ šähär* 'a ti városotok' (*šähär* 'város') stb. A Sg és Pl 3. személyű alakokban azonban mindig ki kell tenni a birtokos személyjelet úgy, mint a cseremiszbén. [Bekezdés] A turkológusok a török alapnyelvig vezetik vissza az analitikus alakok használatát azzal, hogy jellemző azért a birtokos személyjelekkel kifejezett birtoklás volt, mint ahogy ma is az (l. Gadžieva 1963: 69). [Bekezdés] A votjákban a birtokos személyes névmás használata megegyezik a cseremisszel, itt is török hatásra alakult ki a használatuk" (Bereczki 2002: 57).

A votjákban elsősorban a személyes névmás genitivusa használatos birtokos névmásként, ami megszokott jelenség az uráli nyelvek többségében, pl. *kinlen ta kñigajez?* 'kinek a könyve ez?' *ta mñnam kñigaje* 'ez az én könyvem' (Csúcs 2005: 38–39), *ištop vinää mñnam* 'enyém az üveg pálinka' (Munkácsi 1887: 142) ~ vö. pl. fi. *pullo viina on minun* 'ua.'. A *tñnadeti* 'über das Deinige' [= *tñnad* 'tied' + *-eti* transitivusrag] főnevesítve van, csak ezt az egy ilyen adatot ismerem: *mñnam kor-ka jñutim miskjñani, no lue, t. ug lu•-ug* 'von meinem Hausdach kann man sogar herabrutschen, von deinem (aber) kann man es ja nicht!' (Wichmann et al. 1987: 265). A votják kialakított egy sajátos birtokos névmást, amelyről alább szólok.

A zürjénben a személyes névmás genitivusához járul az ablativus ragja, s ez az alak használatos akkor, ha a birtokszó accusativusban van, pl. *найö öни төдөнны ми я н лы с в выннымс* 'они сейчас знают н а ш и силы' (Sel'kov 1967: 54), *сийö босьтис менсьым книга* 'он взял мою книгу', *тэньсьыд воктö аддзыли* 'твоего брата я видел' (Lytkin 1955: 198–199). A permi nyelvekben a birtokos az ablativus ragját veszi fel accusativusi birtokszó esetén, s ilyenkor más valakinek a cselekvési körébe kerül, „elidegenül” (dinamikus habitív szerkezet), pl. votj. *tñloburdoos-leš čukna kirjžam-zes so nokjži no ug vinetj* 'она никак не забывает утренне пение птиц' (Vahrušev 1970: 87), *мынэсьтым эшме* 'моего товарища' (Perevoščikov 1962: 173), zürj. *ažža čoj-ljš palto-se* 'вижу пальто сестры' (Bubrih 1949: 44), *kjvzi njvkaes-ljš šislemse* 'слушал я пение этих девушек' (Lytkin 1962: 185; Kangasmaa-Minn 1984: 121, még vö. Lytkin 1955: 140–141).

Az északi osztjákban a személyes névmások dativus-lativusragos alakja, amely valójában a névmástónek az azonos személyű birtokos személyjellel bővült alakja, használatos birtokos névmásként állítmányi funkcióban, pl. Kaz *mānem* 'nekem, enyém', *māñew* 'nekünk, miénk' (Schmidt Éva gyűjtéséből való az alábbi dialógus): „*χōj ewi tām? χōj pütjilka? χōj pütjilka?? a-a? m ā n e m. m ā η e w – ši löpэл.* (A gazdaszszony a kislányhoz:) – 'Kinek a lánya ez? Kinek az üvege? Kinek az üvege?? Ha-a?

Az e n y é m. (Majd a kislány alig hallható válaszát interpretálva:) – A m i é n k – (azt) mondja.” (Schmidt 1988: 319–320). Karjalainen szótárának tanúsága szerint lehet ilyen a déli nyelvjáróterületen is, vö. DN *män*, *mä* ’minä; ich’, *män* + suffixum ’minun; мой’, Kr *män* + suffixum ’minun; mein’ (KT 523). Ez a suffixummal bővült alak feltevésem szerint itt is csak a dativus-lativusragos forma lehet: DN Kr *mēnem*, (KV 9, 75). Az északi osztjákban is van olyan birtokos névmás is, mint a permi nyelvekben, és esetragokat is vehet fel, és így a mondatban „főnevesítve” van, pl. КО ма товнгытама торн масым, н а н г ы т а н а на масым ’я своим лошадям (2-м) сено дал, твоим тоже дал’ [= *ma tɔwŋətama tɔrən mäsəm, n ä ŋ i t a n a pa mäsəm* ’adtam szénát a lovaimnak (Du.), a tiednek (Pl.Dat.!) is adtam’] (Životikov 1942: 70; még vö. Honti 1984: 73–74). A Kaz osztjákban az itt idézett *näŋitan(a)* alaknak megfelelő formák láthatók, pl. *näŋeŋəlan* ’tiétek (kettőtöké)’, *näŋilan* ’tiétek’ (Honti 1984: 74; a Kaz osztják birtokos névmások teljes állományát l. Steinitz 1980: 36). Ezek a személyes névmások egyes számú birtokos esetén csak birtokos személyjeles névmási formák (amelyek a rövidebb dativusi alakkal azonosak), nem egyes számú birtokos esetén pedig birtokszám- és birtokos személyjeles alakjai. Az O nyelvjárából Pápaytól ismerünk nagyon hasonló, de ezektől hangtanilag némileg eltérő és más módon létrejött adatokat: „Az önálló birtokos névmások (enyém, ’tied’ stb.) a személynévmások és az *vt* ’holmi, valami, mi’ jelentésű szó birtokosragos alakjainak összetételéből keletkeznek. Pl. *tām χāt χoī χāt?* ’ez a ház ki háza?’, *mā χādām* vagy *mā vtēm (māvēm)* az enyém, *nŋŋtèn* [tied], *lōuatl* [övé]” (Pápay közli Rusvai 2006: 87). Ez utóbbi másutt is előfordul, pl. Kr *män ātem* ’mein Ding’, DN *χop mā ātem* ’das Boot ist meines (eig. mein Ding)’ (Vértes 1967: 37). De az *ez a ház az én házam* típusú szerkezet is gyakran használatos, pl. Trj *tim wāli mā wālem* ’dieses Rentier ist mein Rentier’ (Karjalainen–Vértes 1964: 242), DN *tit āmp mā āmpem* ’dieser Hund ist mein Hund’ (Karjalainen–Vértes 1964: 12).

Az utóbbi osztják adatokhoz hasonló alakulatok vannak a vogul nyelvjárásokban is. Az északi nyelvjáróterületen a személyes névmás dativusa használatos ilyen funkcióban, pl. *ānəm* ’engem, nekem, enyém’, *tawe* ’őt, neki, övé’, *mēnmēn* ’minket, nekünk, miénk (Du. 1.)’, *mānaw* ’minket, nekünk, miénk (Pl. 1.)’: *nēpək ā n ə m* ’бумага м о я’, *pisal’ t a w e* ’ружье е г о’, *koləy m ē n t ē n* ’дома (дв.) н а ш и (дв.)’, *salit m ā n a w* ’олени н а ш и’ (Lyskova 1986: 130). A keleti (kondai) nyelvjárás ilyen adatait Kuzakova állította össze és kommentálta: „Вопрос о наличии притяжательных местоимений в восточном диалекте спорен. Понятие принадлежности лицу они выражают самостоятельно, так как сами по себе представляют сочетание личного местоимения со словом *hār* ’некто, нечто’ в личной форме. Следовательно, уже в самом сочетании обязательно подразумевается тот или иной предмет: *āmhārəm* ’мой некто’ или ’мое нечто’, самостоятельного разряда притяжательных местоимений не существует. Они выступают только в заместительном значении; как и существительные, имеют три числа, три лица и формы семи падежей: именительный – *āmhārəm* ’мой’; винительный – *āmhārəmtə*

’мой, мое; направительный – *āmhārəmnə* ’к моему; местный – *āmhārəmt* ’в моем; исходный – *āmhārəmnəl* ’от моего; творительный – *āmhārəmtəl* ’моим; превратительный – *āmhārəj* ’моим (стал)’ и т.д.” (Kuzakova 1991: 95); megjegyzem, a translativusi alak (*āmhārəj*) nem tartalmaz birtokos személyjelet, az abszolút paradigma egyes számú translativusával azonos. Nyugaton és délen is „személyes névmás + *χar, kar* ’Sache, Ding’ + birtokos személyjel + esetrag” elemekből keletkezett a birtokos névmás, pl. LM T *ām-khārəm* ’enyém; mein’, T *nou-khārən* ’tied; dein’ (Munkácsi–Kálmán 1986: 80, 81), T *nāwkarən* ’dein’ (WV 1: 161), *tükkarē* ’ihren eigenen’ (WV 3: 183), *māṅkarəw* ’unsere’ (WV 3: 184), *nānkarənā* ’eurer’ (WV 3: 184). Az északi nyelvjárásterületen ugyanilyen szerkezetű birtokos névmások vannak használatban, de ott az *ut* ’valami, holmi, izé; etwas, Kram, Zeug, Sachen, Dings’ az összetétel birtokszava, pl. *am utəm* ’enyém; mein’, *naṅ utən* ’tied; dein’, *taw utä* ’övé; sein’ (Munkácsi–Kálmán 1986: 709), *amutum* ’мой’ (Kuzakova 1991: 95). A vogul birtokos személyes névmások valójában összetételek, s (a kondaiaikról szólva) Kuzakova talán ezért vonta kétségbe ezen elemek ilyen besorolását.

A Majtinskaja által a második csoportba tartozóként említett *permi* adatok azonban tévesen ítéltettek meg általa, ugyanis a votj. *соослесь ручказэс* ’ihren Federhalter’ és a zürj. *тенсьыд воктö* ’deinen Bruder’ (uo.) a személyes névmások ablativusát tartalmazzák, amely a dinamikus habitív szerkezetekben akkor használatos a birtokos jelölésére, amikor a birtokszó accusativusragos és a birtok más valakinek a cselekvési körébe kerül, „elidegenül”; ez a szerkezet ugyanis főnevekkel is ismert mindkét *permi* nyelvben, pl. votj. *t i l o b u r d o o s - l e ś čukna k i r ž a m - z e s s o n o k i ž i n o u g v u n e t i j* ’она никак не забывает утренне пение п т и ц’ (Vahrušev 1970: 87), zürj. *k j v z i n j v k a e s - l i ś ś i ś l e m s e* ’слушал я пение этих д е в у ш е к’ (Lytkin 1962: 185). A votják azonban egy sajátos szerkezetet is kialakított, amelynek névmási eleme viszont birtokos jelzőként több indogermán birtokos névmásához hasonlóan kongruál a jelzett szóval. Ez úgy jön létre, hogy a determináló *-ez, -iz* elem a személyes névmás genitivusához járul, s a determináló elem után következik az esetrag, pl. *мынам-ез-лы* (Dat.Det.) *карандаш-е-лы* (PxSg1.Dat.) ’именно моему карандашу’, *милям-ёс-ыз-лы* (Pl.Dat.Det.) *карандаш-ёс-мы-лы* (Pl.Dat.Det.) ’именно нашим карандашам’, vö. *мон* ’я’, *мынам* (Gen.), *ми* ’мы’, *милям* (Gen.) (Perevoščikov 1962: 168–175).⁸

⁸ Igaz, hogy nem (birtokos) névmásról szól Rédei, de érdemes idézni, mert – ugyancsak – a votjákban a cseremishez (l. a 6. sz. jegyzetet!) és a magyarhoz (és a legtöbb rokon nyelvhez) hasonlóan anaforikusan vissza lehet utalni a birtokra, vö. „complemento di possessore al genitivo. P.es. *gurtlen vožez t i d u r i n* ’die Wiese des Dorfes ist am Ufer des Sees’ – *gurtlenez t i d u r i n* ’die des Dorfes ist am Ufer des Sees’. Si tratta di una innovazione del votiano di cui non c’è traccia in siriano. Si veda anche ungh. *a falu rétje – a falué*” (Rédei 2007: 103–104; én ritkítottam, H.L.), még vö. *ta kišät minam suržilän-ug* ’hiszen ez a kendő az én húgomé; ugyanez nemcsak genitivus-adessivusragos, hanem allativusragos névszóval is lehetséges: *veš mar-kä žičez-burez viläm gorod-kužolän šundi-ämes-pilü luäm* ’ami jószágá csak volt a város urának, mind a nap sógoráé lett’ (Fokos 1906: 447).

2. A „tomszki-novoszibirszki gyűjtésű újabb szölkup szöveganyagra támaszkodva e munkámban a személyes névmások birtokos névmási szerepkörben való jelentkezését és funkcionálását vizsgálom a szölkup nyelv déli nyelvjáróterületéhez tartozó – Castrén és Donner nyomán általam is középső-obinak nevezett – Kolpaševo környéki nyelvjárásában. E nyelvi jelenség vizsgálatát az teszi különösen érdekessé és izgalmassá, hogy e nyelvjárásban (és hasonlóan a középső és déli nyelvjáróterületekhez tartozó más nyelvjárásokban is) a lakosság fokozatos kétnyelvűvé válása következtében a birtokviszony kifejezésének a szölkup nyelvre jellemző hagyományos formái mellett olyan új eszközök is kezdenek kialakulni, amelyek sajátos belső nyelvi fejlődés eredményeként az orosz *y* prepozícióval konstruált *y* *меня живот болит* stb. típusú birtokos szerkezetek mintájára keletkeztek, s az orosz nyelv igen intenzív hatásáról tanúskodnak”, írja Janurik (1975–1976: 189–190).

Janurik nem az egyetlen kutató, aki az uráli nyelveknek az 'esse' igével alakult habitív szerkezeteivel kapcsolatban idegen hatást tett fel. Én úgy látom, hogy a dativussal (vagy helyviszonyt kifejező előjáróval, vagy névutóval) kifejezett habitív vagy birtokos jelzős szerkezettel kapcsolatban finnugor–indogermán viszonylatban egymással homlokegyenest ellentétes vélemények és szerintem indokolhatatlan elképzelések láttak napvilágot. Ezek pedig a következők:

(a) A lett *kas t e v ir?* 'ki/mi van n e k e d?' (Nitiņa 1998: 153) és az orosz *y* *меня книга* szerkezet történeti háttérben némelyek (Misteli 1893: 74, Veenker 1967: 117–119, Kiparsky 1969: 15–16, Erdődi–Sz. Kispál 1973: 59, Stolz 1991: 73–74, Suhonen 1993: 161) finnugor substratumot vagy adstratumot sejtene, mivel e nyelvek legtöbbszörre „lativus-dativusi vagy helyviszonyt kifejező ragos, vagy névutós névszó + 'esse' ige” habitív szerkezetet használnak, mások viszont tagadják ezt (Birnbäum 1997: 28, Winkler 2003: 203). Winkler – szerintem helyesen – tévesnek tekinti azt a feltevést, hogy az orosz habitív szerkezet finnségi substratumként magyarázható, de felteszi a kérdést, vajon a finnségi habitív szerkezet (fi. *minulla on...*) nem orosz eredetű-e. A kérdésre további vizsgálatok elvégzéséig nem kíván választ adni (Winkler 2003: 205).

(b) A lív dativus funkciójának kialakulásában a lett hatásnak lehetett szerepe, vö. pl. *mi'n nùgrimis t i d à r â n*[Dat] *um brūdganā* 'meine jüngste Tochter hat einen Bräutigam' (így: Kettunen 1938: XLI, Winkler 2003: 201).

(c) Az osztjákban „a személyes névmás locativusát a birtokos kifejezésére használják. Az osztják szerkezet tehát feltehetően orosz befolyást mutat” (Winkler 2003: 201). Azt kell Winkler feltevéséhez hozzáfűznöm, hogy nemcsak a személyes névmási birtokos kaphat locativusragot az osztjákban, hanem a főnévi is, vö. pl. *Vj j ě γ ə m n ə*[Loc] *loy wālwāl* 'mein Vater hat ein Pferd' (Karjalainen–Vértes 1964: 152), de a szerkezet kialakulása szempontjából ennek nincs is jelentősége.

(d) Winkler (2003: 201) és Riese (1990: 178) szerint a vogul névutós szerkezet orosz hatásra keletkezhetett, vö. pl. *So taw p ā l t e*[PostpLocPxSg3] *nomt mošša* 'er hat wenig Sinn, wenig Pläne' (WV 2: 135). Bartens (1996: 63) érvét, mely szerint

a vogulban azért nem lehet orosz hatás eredménye a locativusos habitív szerkezet, mert az osztjákban megvan a megfelelője (locativusragos vagy locativusi névutós birtokosként), Winkler okkal elutasítja, de abban feltétlenül igaza van Bartensnak, hogy e tekintetben szükségtelen orosz befolyással számolnunk.

(e) Orosz befolyás eredménye lehet a szelkup szerkezet esetében is a névutós szintagma, a szelkup tehát a régebbi 'mein Rentier ist' szerkezetéhez az orosz *у меня*-nak megfelelő kifejezést illeszt hozzá, melynél a birtokos személyjel megmarad (Winkler 2003: 201, még vö. Becker 1995: 79).

Kortlandt írja L'Hermitte (1978) könyvének ismertetésében az orosz *у меня есть...* 'nekem van...' habitív szerkezetéről: „the author rejects the explanations in terms of inheritance or internal development in favour of the Fenno-Ugric substratum theory. This theory is also supported by two other types of evidence. First, it is a known fact that the original Fenno-Ugric population of the entire area north of the line Riga–Smolensk–Saratov has become russified at a relatively recent stage. The tribes of the Merja and the Muroma, who lived to the north and to the east of Moscow, were assimilated in the 10th through 15th centuries, while the Fennic tribes around Leningrad and the Mordvins south of Gorky have been in the process of losing their identity up to the present day. Second, other characteristics which set Russian apart from the other Slavic languages can also be attributed to Fenno-Ugric influence, e.g. *cokanie...*, *akanie...*, the rise of an inessive (second locative), certain types of syntactic construction, and the loss of grammatical gender in the plural. The similarity of the nominal sentence in Russian and Mordvin and the fact that the construction spread from central Russia to the west and then to the south forces us to conclude that it is of Fenno-Ugric origin. This conclusion is hardly open to doubt since the publication of L'Hermitte's monograph” (Kortlandt 1979: 290–291). Csak a kérdéses szerkezetnél maradván vizont úgy látom, hogy a birtokost helyviszonyt kifejező esetraggal vagy locativusi névutóval jelölő uráli habitív szerkezetek és az előjárós birtokost tartalmazó orosz habitív szerkezet közötti hasonlóság alapján minden egyes esetben vagy „orosz > uráli”, vagy „uráli > orosz” hatással számolhatnánk. De mivel azok a nyelvek, amelyekben nincs 'habere' ige, rendszerint locativusi (vagy dativusi) viszonyt mutató szerkezettel fejezik ki a mondatértékű birtoklást (vö. pl. Rocchi 2003: 196; ez persze az obi-ugor nyelvekre is érvényes, hiszen ezek 'habere' igéje kései, és még ma is őrzi az eredeti 'halten' jelentést), vagyis szerintem az uráli nyelvek és az orosz ilyen szerkezetei egymástól függetlenek. Eredetileg az indogermán nyelvekben, illetve ősökben sem volt 'habere' ige, hanem a birtokost jelölő névszó dativusával és az 'esse' igével alkották meg a habitív szerkezetet, a 'tenere etc.' > 'habere' igés szerkezetek pedig másodlagosak (Gamkrelidze–Ivanov 1984: 288–289, további irodalommal, l. továbbá: Löfstedt 1963: 70–71, Mallory–Adams 2007: 271).

Az orosz *у меня есть...* és az uráli nyelvek *nekem van...* típusú habitív szerkezetei szerintem egymástól teljesen függetlenül alakultak ki.

Irodalom

- Bartens, Raija (1996), Die positive und negative Existentiale in den finnisch-ugrischen Sprachen. UAJb NF 14: 58–97.
- Becker, E. (szerk.) [Беккер, Э. Г. (ред.)] (1995), Морфология селькупского языка, южные диалекты. Часть I. Томский государственный педагогический институт, Томск.
- Bereczki, Gábor (2002), A cseremisiz nyelv történeti alakтана. Studies in Linguistics of the Volga Region. Supplementum I. Debrecen.
- Birnbaum, H. [Бирнбаум, Х.] (1997), Еще раз о завоевании Северо-Восточной Европы славянами и о вопросе финно-угорского субстрата. In: Sudnik, T. M. – Helimskij, E. A. (szerk.) [Судник, Т. М. – Хелимский, Е. А. (отв. ред.)], Балто-славянские исследования 1988–1996. Сборник научных трудов. К шестидесятилетию Владимира Антоновича Дыбо – коллеги, друзья, ученики. Индрик, Москва. 23–29.
- Bubrih, D. V. [Бубрих, Д. В.] (1949), Грамматика литературного коми языка. Ленинградский университет, Ленинград.
- Cyganin, D. V. (szerk.) [Цыганкин, Д. В. (отв. ред.)] (1980), Грамматика мордовских языков. Фонетика, графика, орфография, морфология. Мордовский государственный университет, Саранск.
- Csúcs Sándor (2005), A létege a permi nyelvekben. In: Oszkó, Beatrix – Sipos, Mária (szerk.), Uráli Grammatizáló. Budapesti Uráli Műhely 4. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 33–42.
- Donner, Kai – Sirelius, U. T. – Alatalo, Jarmo (2004), Sölkupisches Wörterbuch aus Aufzeichnungen von K. D., U. T. S. und J. A. Zusammengestellt und herausgegeben von J. A. LSFU XXX.
- Erdélyi István (1969), Selkupisches Wörterverzeichnis. Tas-Dialekt. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Erdődi József – Sz. Kispál Magdolna (1973), Nyelvünk finnugor (uráli) alak- és mondattani sajátosságai. Finnugor Jegyzetek XX. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Evsev'ev, M. E. [Евсевьев, М. Е.] (1963), Основы мордовской грамматики. Избранные труды в пяти томах. Том четвертый. Мордовское книжное издательство, Саранск.
- Fokos Dávid (1906), A locativus-féle határozók a votjákban. NyK 36: 399–447.
- Galkin, I. S. [Галкин, И. С.] (1964), Имеются ли притяжательные местоимения в марийском языке? In: Gordeev, F. I. (Hrsg.) [Гордеев, Ф. И. (отв. ред.)], Вопросы марийского языкознания. Сборник статей. Выпуск I. Марийское книжное издательство, Йошкар-Ола. 115–118.
- Gamkrelidze, T. V. – Ivanov, V. V. [Гамкрелидзе, Т. В. – Иванов, В. В.] (1984), Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры. Издательство Тбилисского университета, Тбилиси.
- Honti László (1984), Chrestomathia Ostiacica. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Honti László (2003), Az osztják approximativusrag eredete (avagy egy uráli szócsalád nyomában). NyK 100: 168–176.
- Ivanov, I. G. – Tužarov, G. M. [Иванов, И. Г. – Тужаров, Г. М.] (1970), Северо-западное наречие марийского языка. Выпуск I. Марийское книжное издательство, Йошкар-Ола.
- Janhunen, Juha (1977), Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien. ST 17.
- Janurik Tamás (1975–1976), A személyes névmások birtokos névmási használata a középső-obi szölkup nyelvjárásban. NéNy 19–20: 189–206.
- Kangasmaa-Minn, Eeva (1984), On the Possessive Constructions in Finno-Ugric. NyK 86: 118–123.
- Kannisto, Artturi – Liimola, Matti (1951), Wogulische Volksdichtung gesammelt und übersetzt

- von A. K. bearbeitet und herausgegeben von M. L. I. Band. Texte mythischen Inhalts. MSFOu 101. = WV 1.
- Kannisto, Artturi – Liimola, Matti (1955), Wogulische Volksdichtung gesammelt und übersetzt von A. K. bearbeitet und herausgegeben von M. L. II. Band. Kriegs- und Heldensagen. MSFOu 109. = WV 2.
- Kannisto, Artturi – Liimola, Matti (1956), Wogulische Volksdichtung gesammelt und übersetzt von A. K. bearbeitet und herausgegeben von M. L. III. Band. Märchen. MSFOu 111. = WV 3.
- Karjalainen, K. F. – Toivonen, Y. H. (1948), Ostjakisches Wörterbuch I–II. LSFU X. = KT.
- Karjalainen, K. F. – Vértes E. (1964), Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten. MSFOu 128. = KV.
- Keresztes László (1990), *Chrestomathia Morduinica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kettunen, Lauri (1938), Livisches Wörterbuch mit grammatikalischer Einleitung. LSFU V.
- Kim, A. A. [Kim, A. A.] (1981), Habeo-конструкции в селькупском языке. In: Denning, R. F. – Morev, Ju. A. (szerk.) [Деннинг, Р. Ф. – Морев, Ю. А. (отв. ред.)], Языки и топонимия. Томский педагогический институт, Томск. 90–94.
- Kim, A. A. [Ким, А. А.] (1990), Выражение посессивности в самодийских языках. In: Fedjuneva, G. V. (szerk.) [Федюнева, Г. В. (отв. ред.)], Материалы VI международного конгресса финно-угроведов. Том 2. Наука, Москва. 100–102.
- Kiparsky, Valentin (1969), Gibt es ein finnougri-sches Substrat im Slavischen? *Suomalaisen Tiedeakatemia toimituksia*. Sarja B, nide 153/4. *Suomalainen Tiedeakatemia*, Helsinki. 3–27.
- Kortlandt, Frederik (1979), René L'Hermitte, La phrase nominal en russe. Paris, Institut d'études slaves, 1978. 320 pp. *Lingua* 48: 289–291.
- KT = Karjalainen–Toivonen 1948.
- Kuz'mina, A. I. [Кузьмина, А. И.] (1973), К вопросу о категории притяжательности в селькупском языке. In: Происхождение аборигенов Сибири и их языков. Томский педагогический институт, Томск. 1973. 68–70.
- Kuz'mina, A. I. [Кузьмина, А. И.] (1988), Категория притяжательности в селькупском языке. In: Языки народов СССР. Новосибирск. 46–60.
- Levine, James S. (1984), On the dative of possession in contemporary Russian. *Slavic and East European Journal* 28: 493–501.
- Löfstedt, Bengt (1963), Zum lateinischen possessiv Dativ. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 78: 64–83.
- Lyskova, N. A. [Лыскова, Н. А.] (1986), Именное сказуемое в обско-угорском предложении (на материале северных диалектов хантыйского и мансийского языков). *SFU* 22: 128–137.
- Lytkin, V. I. (szerk.) [Лыткин, В. И. (отв. ред.)] (1955), Современный коми язык. Учебник для высших учебных заведений. Фонетика, лексика, морфология. Коми книжное издательство, Сыктывкар.
- Lytkin, V. I. (szerk.) [Лыткин, В. И. (ред.)] (1962), Коми-пермяцкий язык. Учебник для высших учебных заведений. I. Коми-пермяцкое книжное издательство, Кудымкар.
- Majtinskaja, K. E. (1970), „Possessivpronomina” in den finnisch-ugrischen Sprachen. *SFU* 6: 271–275.
- Mallory, J. P. – Adams, D. Q. (1991), *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*. Oxford University Press, Oxford.
- Munkácsi Bernát (1887), *Votják népköltészeti hagyományok*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Munkácsi, Bernát – Kálmán, Béla (1986), *Wogulisches Wörterbuch*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Nitiņa, Daina (1998), Könyv a lett nyelvről. Folia Baltica 1. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely.
- Perevoščikov, P.N. (szerk.) [Перевощиков, П. Н. (отв. ред.)] (1962), Грамматика современного удмуртского языка. Удмуртское книжное издательство, Ижевск.
- Rédei Károly (2007), *Contributi sui contatti areali tra lingue della regione del Volga-Kama*. In: *Contri Linguistici* 30: 95–109.
- Riese, Timothy (1990), Nochmals zu *habeo* im Wogulischen. *Specimina Sibirica* 3: 175–180.
- Rocchi, Luciano (2003), Il sintagma possessivo marcato turco: conservazione o innovazione? *Incontri Linguistici* 26: 191–202.
- Rusvai Julianna (2006), Pápay József kéziratosa osztják nyelvtana. *FUD* 13: 79–94.
- Schmidt Éva (1988), Az északi osztják birtokos névmásokról. In: Domokos Péter – Pusztay János (szerk.), *Bereczki Emlékkönyv (Bereczki Gábor 60. születésnapjára)*. Urálistikai tanulmányok 2. ELTE, Budapest. 319–324.
- Sebeok, Thomas A. – Raun, Alo (1956), *The First Cheremis Grammar (1775)*. A Facsimile Edition with Introduction and Analysis by Th. A. S. and A. R. The Newberry Library, Chicago.
- N. Sebestyén Irén (1957), Die possessiven Fügungen im Samojedischen und das Problem des uralischen Genitivs (I.). *ALH* 7: 41–71.
- Sel'kov, N. N. [Сельков, Н. Н.] (1967), Современный коми язык. Часть вторая. Синтаксис. Коми книжное издательство, Сыктывкар.
- Serebrennikov, A. V. (szerk.) [Серебренников, Б. А. (отв. ред.)] (1956), *Марийско-русский словарь*. Государственное издательство иностранных и научных словарей, Москва.
- Steinitz, Wolfgang (1980), Хантыйский (остяцкий) язык. In: Steinitz, Wolfgang, *Beiträge zur Sprachwissenschaft und Ethnographie. Ostjakologische Arbeiten. Band IV*. Akadémiai Kiadó – Akademie-Verlag – Mouton, Budapest – Berlin – Den Haag. 5–62.
- Stolz, Thomas (1991), Sprachbund im Baltikum? Estnisch und Lettisch im Zentrum einer sprachlichen Konvergenzlandschaft. Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, Bochum.
- Suhonen, Seppo (1993), Vepsäläis-venäläisiä lauserakenteita. In: Saarinen, Sirkka – Luutonen, Jorma – Herrala, Eeva (toim.) (1993), *Systeemi ja poikkeama*. Juhlakirja Alho Alhoniemen 60-vuotispäiväksi 14. 5. 1993. Turun Yliopiston Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 42. Turun Yliopiston Suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos, Turku. 158–174.
- Szabó László (1962a), Mit változott a vót nyelv Ahlqvisttól napjainkig? *NyK* 64: 97–113.
- Vahrušev, V. M. [Вахрушев, В. М.] (1970), Изафетные конструкции в удмуртском языке. In: Zaharov, V. N. (szerk.) [Захаров, В. Н. (ред.)], *Записки. Выпуск 21*. Филология. Удмуртский научно-исследовательский институт истории, экономики, литературы и языка, Ижевск. 78–106.
- Veenker, Wolfgang (1967), Die Frage des finnougriischen Substrats in der russischen Sprache. *UAS* 82.
- Veenker, Wolfgang (1993), Gibt es im Čeremissischen Possessivpronomina? *MSFOu* 215: 283–288.
- Vértés Edit (1967), Die ostjakischen Pronomina. *UAS* 74.
- Wichmann, Yrjö – Uotila, T. E. – Korhonen, Mikko (1987), *Wotjakischer Wortschatz*. LSFU XXI.
- Winkler, Eberhard (2003), Az uráli nyelvek *habeo*-szerkezetének történetéhez. *FUD* 10: 195–207.
- WV 1. = Kannisto–Liimola 1951.
- WV 2. = Kannisto–Liimola 1955.
- WV 3. = Kannisto–Liimola 1956.
- Životikov, P. K. [Животиков, П. К.] (1942), *Очерк грамматики хантыйского языка (среднеобской диалект)*. Исполком Ханты-Мансийского Окросвета Депутатов трудящихся Омской области, Ханты-Мансийск.